

В процесі соціального, науково-технічного і морального прогресу відбувається модернізація насамперед природно-соціологічного піделементу, який впливає на оновлення решти піделементів. У другому піделементі наростають вимоги реалізації реальних потреб людини в реальному світі, а особисте безсмертя все більше набуває абстрактно-духовного характеру, без воскресіння тіла в «небесному царстві». Відбуваються істотні зміни також в третьому піделементі: ідея Бога як антропоморфної особистості, що втручалася в найдрібніші явища і процеси світу, все більше наближається до пантеїстичних і деїстичних уявлень. Попередні уявлення про Бога відмирають як в уяві віруючих, так і в і в богословських розмірковуваннях про нього.

Помилкою було б однак твердити, що не існує зворотнього впливу комплексів верхніх «поверхів» на ідейні комплекси нижніх. Але це не головна, а другорядна тенденція в консервації і відтворенні ідейних комплексів релігії. Відтак піделемент надприродного, хоч він і є головним в релігійній свідомості і пронизує решту її піделементів, не є основоположним, визначальним для решти.

Вивчення структури релігійної свідомості буде неповним без з'ясування ролі і функцій різних піделементів на різних етапах розвитку суспільства. Залежно від соціально-економічних умов деякі піделементи релігійної свідомості мають тенденцію до розширення або звуження в релігійній свідомості віруючих різних конфесій.

Виявлення факту наявності трьох основних, автономно функціонуючих піделементів релігійної свідомості ставить питання необхідності дослідження релігійних ідей в повному обсязі, тобто комплексно, щоб не залишився недослідженим якийсь з елементів релігійної свідомості. Розміщення елементів релігії в певній послідовності орієнтує дослідників на певну послідовність в їх дослідженні, а викладача релігієзнавства на послідовність при їх розгляді в навчальному матеріалі. Певно що починати треба з дослідження релігійних уявлень про природу і суспільство, потім – про місце і роль людини у світі і лише після цього досліджувати піделемент надприродного. В такій послідовності слід розглядати питання про особливості і зміст релігійної свідомості в навчальному курсі з релігієзнавства.

ФЕНОМЕН САМОДОСТАТНОСТІ МІСТИКО-ЕСТЕТИЧНОГО ДОСВІДУ: МІСЦЕ В РЕЛІГІЙНО-МІСТИЧНОМУ Й НАУКОВОМУ СВІТОГЛЯДАХ ХХ–ХХІ ст.**

Постановка проблеми зводиться до того, що ні релігійно-містичний, ні науковий світогляд не постають в реальному житті як щось самодостатнє. Вони залежать один від одного.

Аналіз останніх досліджень з приводу цієї проблеми передбачає самодостатність як суб'єктивне [Маслоу А. Мотивация и личность.- СПб, 1999.- С. 1-478].

Світогляд передбачає насамперед наявність системи людських знань про світ. У свою чергу ці знання розкривають такий стан речей, який засвідчить, що у світі немає нічого незалежного від впливу будь-яких зовнішніх факторів, немає нічого самодостатнього, самого по собі. Усе пов'язане з усім, усе залежить від усього. Таким чином, ця система передає досвід зв'язків і залежностей, які, зі свого боку, не передбачають існування чогось самодостатнього, хіба тільки те, що світ (світ–універсум) сам по собі як цілісність – самодостатній. Ця ідея проглядається ще у ведичний період давньоіндійської релігії та філософії, коли мова йде про об'єктивний реальний речовий світ. Космогонія ведичної релігії орієнтована на ідею самодостатності, коли споконвічно світ сакральний сам по собі, де речі були вже з самого початку і їх ніхто іззовні не створював. Вони існували як самодостатні. Тобто довічно були речі, поза якими ніщо не існувало як зовнішня причина [Кейпер Ф. Б. Я. Труды по ведийской мифологии.– М., 1986.- С. 28-29]. Але й тут мова не йде про самодостатність окремої речі. Будь-яка окрема річ сама по собі самодостатня, тобто залежна від речей, які знаходяться поруч, зазнає їхнього впливу.

Світогляд – це система людських знань не тільки про світ, а й про місце людини в ньому. І якщо ми не знаходимо самодостатніх речей у навколишньому світі, то, звертаючись до людини, до її суб'єктивних переживань, можна зустріти такі з них, які сама людина визначає як особливі, «абсолютні», тобто самодостатні. І якщо це світ суб'єктивних

* Мурашкін М.Г. – доктор філософських наук, кандидат біологічних наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін Дніпропетровської державної фінансової академії.

** © Мурашкін М.Г., 2005

почуттів, то це – сфера містичного, а отже, естетичного досвіду, де мова йде про чуттєво-неповторне. Отже, самодостатність – феномен містико-естетичного досвіду.

Феномен самодостатності містико-естетичного досвіду в концепції людини розглядається в колі явищ, які стосуються структури особистості, феноменології особистісного «Я». У це коло явищ входить тілесне «Я», самоідентичність, самоповага, раціоналізація психічного життя і поведінки, інтенціональність, особистісна інтеріоризація зовнішніх відносин, образ «Я» (концепція «Я»), відчуття неповноцінності й відчуття повноти (самодостатності), совість. Передостаннє, тобто відчуття неповноцінності й знаходження відчуття повноти (самодостатності), подане в релігії прозріння, а останнє, тобто совість, – у релігії моралі.

У даному разі мова йде про релігію прозріння, де розглядається відсутність успіху дій як причина появи відчуття неповноцінності й переборення цього відчуття шляхом включення компенсаторних процесів, що веде до суб'єктивного переживання відчуття повноти, самодостатності й прояснення душі.

Самодостатність як досвід – це знання, яке безпосередньо дане свідомості суб'єкта і супроводжується відчуттям прямого контакту з пізнаваною релігією, відображення властивостей зовнішніх (або внутрішніх) емоціогенних реальностей. Це знання віддзеркалює стан людини. Якщо такий стан у людини є, то цього достатньо [Кришнамурти Д. Записные книжки: Пер. с англ.- М., 1999.- С. 218]. Звідси і вжитий термін «самодостатність».

Самодостатність належить до сфери духу. Це – єдність, яка притаманна духу [Плотин. Эннеады (II).- К., 1996.- С. 138], де єдина душа цілісна [Там само.– С. 137-138], а сама єдність проста в довершеності простоти [Там само.– С. 230]. Тобто, за самодостатністю закріплюється цілісність, що належить сфері духу. Однак характеристика цілісності – це одна із ознак екстатичного стану людського духу [Вандерхилли (Андерхилли) Э. Мистицизм.- К., 2000.- С. 356].

Самодостатність ми не можемо знайти ніде, крім суб'єктивних переживань особистості. У природі й суспільстві всі речі й процеси, що розглядаються, самонедостатні, залежать один від одного, впливають один на одного. У своїх же суб'єктивних переживаннях людина відшукує той стан душі, який для неї визначається як «абсолютний», самодостатній, для неї сакральний. Свої суб'єктивні переживання самодостатності людина наділяє певними характеристиками, у яких присутній спокій певного визначеного роду. Самодостатній спокій – це

світлий спокій [Хайдеггер М. Работы и размышления разных лет.- М., 1993.- С. 246]. Подібні переживання можуть бути віддзеркалені в тих чи інших категоріях естетики (наприклад, у категорії піднесеного як «найвище», «абсолютне», «самодостатне»), у яких самодостатність може розумітися як художня форма, ізольована і від смислу, і від чуттєвості [Бычков В. В. Эстетика // Новая философская энциклопедия: В 4 т.- М., 2000-2001.- Т. 4.- С. 461]. У містиці самодостатним є життя, яке безпристрасне в порівнянні з людськими емоціями, це стан байдужості, нечуттєвості. Самодостатне скупчення дерев, а люди похмурі й буркотливі [Кришнамурти Д. Записные книжки.- М., 1999.- С. 130]. Самодостатність, коли ви не маєте чуттєвості [Кришнамурти Д. Немедленно измениться.– М., 1993.- С. 20]. Отже, цей стан не є постійним. Людина в повсякденності – мінливо-чуттєва істота. Тобто мова йде про її тимчасове переживання. Але навіть і в цьому стані немає повної безчуттєвості, цілковитої незалежності. Самодостатня людина не означає незалежна. Вийти за межі залежності не означає стати самодостатнім [Там само.- С. 20]. В остаточному підсумку, у містичній літературі мова йде про оптимальний емоційний стан. Йдеться про міру.

У пошуках паралелей містичного й естетичного зауважимо, що деякі предмети навколишнього світу можуть підвищувати сприйнятливості [Бердсли М. Эстетическая точка зрения // Американская философия искусства: концепции второй половины XX века – антиэссенциализм, перцептуализм, институционализм. Антология.- Екатеринбург, 1997.- С. 176-179]. Це може бути, наприклад, природний ландшафт, який заспокоює людину, або вживання ЛСД [Там само.- С. 167]. І тут потребує вирішення таке питання: наскільки самодостатні стани, які знаходять з допомогою хімічного стимулювання, і наскільки це подібне з психічним стимулюванням, яке проводить релігійно-містична практика. Естетичне переживання як самодостатне може настигати людину зненацька [Маслоу А. Мотивация и личность.- С. 237]. Воно часто не потребує видимого стимулу. У цьому зв'язку зауважимо, що немотивованість естетичного переживання [Маслоу А. Мотивация и личность: Пер. с англ.- СПб.: Евразия, 1999.- С. 315], а також невідповідність до сприйняття змін у душевному житті, раптовість знаходження людиною нового стану, зближує досвід самодостатності з немотивованим естетичним, що можна порівнювати з немотивованим містичним, що не передбачає містичної практики. З огляду на це, крім містичних переживань, можна виділити так звані немотивовані містичні переживання, близькі за своєю природою до самодостатніх і естетичних. Це дає можливість детально вирізняти культурні традиції в містицизмі

(некласичний, постнекласичний містицизм). Постнетейстичний містицизм періоду постнекласицизму або постмодернізму в містицизмі робить акцент на невмотивованих містичних переживаннях.

Світогляд – це не просто система людських знань про світ, про саму людину в цьому світі. Світогляд – це передусім система тих знань про світ і людину, які виражені в аксіологічних настановах самої особистості, у її переконаннях. Ці переконання торкаються насамперед сутності світу як навколишнього світу речей, тобто природного світу, а також ідеальних станів самої особистості й причин цих станів, тобто соціального світу. Стосовно феномену самодостатності виникає проблема причин, які породжують подібні явища – будь це природні сили чи надприродні. Якщо останні (тобто надприродні), то йдеться про самодостатність Бога. Бог самодостатний [Ибрагим Т. Коран // Новая философская энциклопедия: В 4 т.- М., 2000-2001.- Т. 2.- С. 310]. Усі відповіді – у Святому Письмі. Якщо ж самодостатність як феномен психічного життя людини виникає природним шляхом, то з'являється і необхідність у виявленні причин виникнення подібних явищ. Істинність зазначених причин потребує подати несуперечливе розуміння ідей про феномен самодостатності із різних галузей знань, із різних наук, різних сфер практичного життя, взагалі ідей із життя. Останнє (тобто життя) є джерелом світогляду. На це слід орієнтуватися, щоб несуперечливо вписати феномен самодостатності в життєвий конгломерат ідей та уявлень.

При цьому необхідно враховувати, що сам термін «самодостатність» наскільки ємний, що це передбачає необхідність торкнутися всіх типів світогляду – і міфологічного, і релігійного, і природничо-наукового, і естетичного, і соціально-політичного, і філософського.

Коли ми аналізуємо феномен самодостатності, то з самого початку використовуємо епістеміологічні критерії оцінки світоглядних позицій стосовно нашого предмета розгляду. Це передбачає науковий, ненауковий і антинауковий підходи щодо зазначеного феномена, тобто виявлення критеріїв можливості існування самодостатності. Адже нам відомо, що кожна річ у якійсь мірі залежна, тобто самонедостатня. Отже, мова йде про міру самодостатності.

Після епістеміологічних критеріїв оцінки світоглядних позицій висуваються критерії характеру реальності, про яку йдеться. Тобто мова може йти про природну реальність і про соціальну реальність. Як природна реальність він існує, так як у людині реально існує опіюдна система і конкретні речовини (ендорфіни, енкефаліни,

«анандамедіатори»), так звані «речовини щастя», які дають можливість ендогенним шляхом актуалізувати феномен самодостатності. Як соціальна реальність він існує, так як під час розвитку людини в соціумі особистість проходить дві стадії: юнацької залежності (тобто самонедостатності й несамостійності) і формування незалежної особистості. Друга стадія («друге народження» у містиків) включає в себе переживання феномена самодостатності.

Існує ще один критерій оцінки світоглядних позицій. Він постає як філософський світогляд, оскільки містить універсально-синтетичну площину осмислення буття того чи іншого предмету дослідження. Універсально-синтетичний підхід під час розгляду охоплює як природну, так і соціальну реальності. У даному разі, аналізуючи феномен самодостатності, ми повинні торкнутися як природної схильності людини до прояву феномена самодостатності (до яскраво вираженого прояву, як це відбувається в деяких містиків), так і особливості соціального розвитку дитини (коли залежність дитини від дорослих або повна, або часткова, або «легка») – особливостей, які можуть сприяти або сильно вираженому прояву феномена самодостатності або ж не сприяти проявам даного феномена взагалі. Особливості соціального розвитку дитини можуть бути різними. Філософ повинен оцінити як соціальні умови розвитку, так і природні особливості людини. Тільки тоді можна відтворювати універсально-естетичні картини світоглядного характеру стосовно предмета досліджень. Подібні світоглядні картини поповнюються наявністю природної та соціальної реальностей.

Світогляд людини складається з її переконань. Переконання, у свою чергу, можуть бути істинними й хибними, що не відбивають реальної дійсності. Вони можуть бути науковими й релігійними. Переконання людини ґрунтуються на фактах. Однак їх джерелом можуть бути й суб'єктивні переживання. Феномен самодостатності, про який ми ведемо мову, – суб'єктивний стан людини. Тому описання цього феномену в містиків відрізняються. Але необхідно зауважити, що в них є багато подібних рис. Для прикладу можна описати стадії феномена самодостатності, розкриваючи при цьому те, наскільки суб'єктивним є подібний досвід. Звернемося до документалістики Д. Кришнамурті. Як зауважує автор, «це та сила, яка з'являється в людині, коли повністю припинилися всі форми волі й бажання» [Krishnamurti J. Notebook.- L., 1985.- P.24]. Особливістю цього досвіду є його спонтанність, виникнення певного стану без видимих причин, що вказує на характеристику самодостатності як нестимульованого стану специфічним методом.

Рух аналізованого стану можна розбити на три стадії. Перша – це стадія «легких ознак», «перших ознак», коли людина відчуває деяку відстороненість, незвичайність свого стану. У Д. Кришнамурті це «думки й слова зникли» [Там само.- Р. 126] У містицизмі першу стадію пов'язують, звичайно, із дією якої-небудь психотехніки або з впливом оточуючого соціального середовища, яке сприяє виникненню даного стану. Це може бути ритуал у храмі, оточення монастирського життя. У разі виникнення трансцендентних станів це можуть бути зовнішні гіперстресуючі обставини або ж, навпаки, заспокійливе природне оточення. У разі самодостатнього екстатичного осяяння це – ендогенність і те, що передує потужності й енергії даного стану, але яке не можна визначити через багатofакторність [Там само.- L., 1985.- Р.165].

Слід сказати, що при станах самодостатності перша стадія звичайно проходить непомітно й не фіксується в пам'яті того, хто переживає, а все починається зразу з другої стадії – стадії інтенсивності та енергії. Однак наведемо приклад із «Записних книжок» Д. Кришнамурті, де показаний перехід із першої у другу стадію: «...слова зникли разом з думками. Відчулась ця дивна енергія...» [Там само.- Р.161].

Друга стадія – це стадія інтенсивно вираженого стану самодостатньо-екстатичного осяяння. Вона пов'язується з енергією і раптовою потужністю. подамо тут приклади із документалістики Д. Кришнамурті: «...прокинувся з відчуттям величезної енергії, зосередженої в голові» [Там само.- Р.21] або «прийшло це «інше» з чистотою і потужністю, які ні думка, ні фантазія не могли сформулювати; і воно перебувало тут, і серце ніби вибухнуло в екстазі...» [Там само.- Р.209-210]. Друга стадія стану самодостатності – це, власне, сам досвід гіперсамодостатності у його найінтенсивнішій формі.

Дана стадія виникає спонтанно і для тих, хто переживає, має вигляд несподіванки, яка від нього не залежить і впливає з чогось зовнішнього: «Поява екстазу «поза мною», він не виходить із себе», – як його визначає Д. Кришнамурті [Див.: Там само.- Р. 26]. Друга стадія відрізняється великою силою вияву, у зв'язку з чим розцінюється багатьма авторами як екстаз. Д. Кришнамурті описує це як «прояв енергії» [Там само.- Р.107] у стані гіперсамодостатності: «У всьому цьому було відчуття потужності, сили; такої ж міцної, як гора, яку ніщо не могло зрушити» [Там само.- Р.30], «мозок бачив усе це, але не йшов далі. Це не було простою людською радістю, а екстазом» [Там само.- Р.107]. Інтенсивність даної стадії нетривала. Однак зауважимо, що дія на того, хто переживає, велика. Зворушення від того, що сталося, може

тривати години й запам'ятовується на все життя [Элиаде М. Мифы, сновидения мистерии.- М., 1996.- С. 69].

Наступна стадія переживання самодостатньо-екстатичного осяяння – це стадія зниження переживання, після якої залишаються елементи самодостатності в характері людини при звичайному неспанні [Иваницкий А. М. Изучение причинных связей метода физиологическим и психическим феноменами при исследовании восприятия // Мозг и психическая деятельность.- М., 1984.- С. 210], посилення самостійності говорить про те, що людина переходить на наступну вікову стадію свого життя). Так як ця стадія характеризується послабленням інтенсивності переживання, то в людини з'являються віддалені думки, образи. Ці думки й образи асоціативно пов'язуються між собою і поступово відновлюється звичайний досвід повсякденного неспання. Якщо ми маємо справу з релігією та містицизмом, то, звичайно, перші думки й образи після інтенсивного переживання самодостатності асоціюються з тією чи іншою містичною традицією або релігійним культом. Подібні асоціації далі можуть перетворюватися в догмати й уявні (концептуальні) інтерпретації в рамках тієї чи іншої традиції, постаючи, зрештою, як світоглядні принципи.

Коли світоглядні принципи перетворюються в переконання, то це видно по людині, передусім при їх висловлюванні. Переконання висловлюються з енергією, настійливістю. Людина готова захищати свої переконання, вдаючись в обґрунтування, щоб протиставити свої погляди іншим переконанням. Для людини її переконання – це не просто висловлювання щодо істинності чи хибності, це її активна позиція «за» чи «проти» того чи іншого розуміння речей. І якщо людиною пережито щось особисто (наприклад, феномен самодостатності), то сила переконань подвоюється.

Однак самі переконання можуть бути світоглядного характеру, а можуть мати лише якийсь інший характер. Але слід зауважити, що переконання зі сфери лише окремих наук можуть мати світоглядний характер. Наприклад, переконання із такої конкретної науки як антропологія про спільність людського роду має світоглядний характер, так як зрівнює різні раси, не надає вищості якій-небудь расі, вказуючи на єдині витоки людського роду. Стосовно феномену самодостатності також можна знайти світоглядні тенденції, якщо заявити, що він притаманний всім людям, незалежно від расової належності. Підтвердженням цьому може бути містицизм. Опис даного феномена в містицизмі різних рас (білої, жовтої, чорної, червоної) подібний. Так, можна звернутися до містицизму «Дао де цзин» жовтої раси і, порівнявши його з індійським

(брахманізм, буддизм), арабським (суффізм), європейським (німецький християнський містицизм), побачити деякі спільні риси.

Світоглядні переконання накопичуються в процесі розвитку наук. Ці переконання розкривають сутність явищ як природного, так і соціального характеру. Вони свідчать про зацікавленість людей тими чи іншими явищами. Зрештою, ці переконання непрості. Вони мають узагальнений характер і виходять за межі, окреслені окремими науками.

Світогляд людини, поданий як філософсько-теоретична єдність наукових знань, з часом змінюється. Він змінюється не тільки в ході історії розвитку людства при поступальному розвитку наук, але й у приватному житті особистості, у процесі її зростання і розвитку, у ході набуття нових і нових знань. У зв'язку з цим змінюються й уявлення людини про свої суб'єктивні переживання типу «феномена самодостатності», «містичного просвітління». Механістичність розуміння речей змінюється виявленням глибинних причинних сил сутнісного характеру.

XX і XXI століття внесли свої корективи стосовно феномену самодостатності. Останні значні розробки у філософській думці щодо самодостатності належать постмодернізму. Постмодерністська філософія ввела терміни «суверенність», «трансгресія», застосувавши їх для розкриття розуміння містичних прозрінь. Тут релігійно-містичні екстази, прозріння розуміються як вихід людської повсякденної свідомості за межі, встановлені соціумом як норми. Стосовно цього через трансгресію розуміються не тільки самодостатні стани, але й стани божевілля, наркоманії [Див.: Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет.- М., 1996.- С. 1-448; Фуко М. История безумия в классическую эпоху.- СПб., 1997.- с. 1-576; Див.: Делез Ж., Гваттари Ф. Что такое философия?.- М.; СПб., 1998.- С. 210]. Дослідники постмодерністської філософії, розкриваючи трансгресію як вихід за межі соціального, у той же час вказують на зміну самої особистості, яка відчула вихід за звичні реалії буденного існування [Див.: Грицанов А.А. Бланшо // Постмодернизм. Энциклопедия.- Мн., 2001.- С. 81-83; Можейко М.А. Трансгрессия // Постмодернизм. Энциклопедия.- Мн., 2001.- С. 812-843]. При самодостатності вихід за звичні реалії – тільки в зломленні традицій в середині людини. Зовні ж ніяких порушень немає на відміну від святкувань і карнавалів, коли реально порушуються норми.

У цілому в XX-XXI століттях, тобто в умовах модерну й постмодерну, релігійна культура враховує, що соціальне в людині передбачається через її пильність. У стані самодостатності обов'язково присутній рівень пильності до всіх непотрібних людині справ, до всього,

що не має достатньої цінності, пильність до активності, що недоречна в новій ситуації. Прагнення до самовираження зрівноважується прагненням до розчинення, до зустрічі з самодостатним буттям [Див.: Сагатовский В. Н. Философия развивающейся гармонии (философские основы мировоззрения. Часть 3: Антропология (Человек и мир: укоренена ли Вселенная в человеке?) Заключение: Мировоззрение для XXI столетия? – СПб, 1999.- С. 171], а якщо брати в розрахунок те, що самодостатність, як особисте переживання, передбачає присутність на несвідомому рівні врахування образу іншої людини, то передбачається співтворчість. На це вказує пильність як врахування іншої людини при стані самодостатності.

Пильність (спостереження за собою) самодостатності стимулює зникнення спонук. Але тоді набирає сили проблематизація самого себе, з творчою тенденцією до самоспрошення, редукування всього дріб'язкового, неціннісного. Досвід самодостатності своєю пильністю (відносно незначних спонук) показує ціннісну переорієнтацію людини (пильність по відношенню до спонук, які не мають цінності, що враховує й іншу людину, внутрішній світ того, хто переживає, стан самодостатності). Досвід самодостатності – це пильне ставлення до цінності своїх цілепокладань у суб'єкта, пильність стосовно своїх потреб. Звідси стан граничного неспання, але спонтанної стриманості всіх діяльнісних сил, утримання й очищення від думок і відносин, що не мають особливої цінності. Стриманість діяльнісних сил людини має прогресивні моменти, так як є можливість переорієнтуватися з огляду на зміну ситуації. Такого роду утримання відкриває можливість для привнесення в людину нових талантів, талантів, як здатності заперечувати неістотне. Генезис людини не завершений. Не закінчена діяльність, спрямована на самоперетворення внаслідок того, що цінності, убачені людиною, вище її доцільної діяльності. Тому в природі людини ненавмисно виникає пильність щодо своїх думок, почуттів, вчинків, які не мають якоїсь цінності. Зупинка на певних цінностях, які відповідають генеральним устремлінням особистості, спонтанно може припинити доцільну діяльність, що суперечить цим цінностям. При цьому нівелюються думки й почуття, які розглядаються як дріб'язкові, суєтні. Зрештою, людина самодостатна стає вищою від своїх потреб і вигод. У своїй мотиваційній діяльності тоді вона не наслідує їх диктат, а стає вищою від своїх спонук, бажань. Вона діє відповідно до власних ціннісних критеріїв, знайшовши відтак саму себе.

При змінах у внутрішньому світі людини відбувається відкидання всього незначущого, неістотного, відкидання всього, що не відповідає

новій ситуації. При самодостатності відходять дріб'язкові думки й суєта, людина очищується й звільняється від усього наносного, другорядного. Причому це відбувається спонтанно. Людина фіксує в себе «чисту» свідомість, яку залишила дріб'язковість. Якщо в стані самодостатності абсолютно немає страху ні перед чим, то це свідчить про процес нормальної соціалізації природних задатків людини. При цьому необхідно зауважити, що містична практика не відіграє ніякої ролі. Страх не сумісний зі щастям і свободою як основними особливостями самодостатності природно соціалізованої особистості. Щастя має компонент екстазу як найвищої міри позитивного емоційного реагування, а свобода – самоздивування як звільнення від застарілого, як очищення від старого.

Соціальний аспект дослідження досвіду самодостатності передбачає свободу. Свобода – це стан усвідомлення себе вільним, залишаючись самодостатним від зайвого (від потоку бажань), роблячи вибір на користь інших і відмовляючись від інших, обмежуючись лише по-справжньому своїм у дії, у співтворчості, а не в безладному творчому самовираженні, яке несе часто руйнівну тенденцію. Отже, основою досвіду самодостатності як особливого сприйняття при усвідомленні неминучої смерті є його функціональна призначеність зорієнтовувати людину робити тільки те, що відповідає обставинам її життя, а не підкорятися потоку бажань. Відтак все зводиться до проблем цілісності особистості, а спеціальна містична практика, яка повинна б дати цю практику, просто не враховує її своєю штучністю, у якій шукається нівелювання неповноцінності.

У постмодерністів уся західна метафізика зводиться до словесного конструювання ідеалу безпосередньої самодостатності (у містицизмі це «буття» Парменіда, «єдине» Плотина, «нірвана» Будди, «дао» Лао-цзи) або ідеалу безпосередньої «присутності», де фактично метафізика – це метафізика «присутності», що конструє трансцендентну реальність як справжній світ («справжній світ» – це в душі містицизму), прагнучи поєднати існування з буттям (самодостатністю).

Цю трансцендентну реальність розміщують як у людині, так і зовні, поза нею об'єктивно, онтологічно. Але ця трансцендентна реальність (*справжнє буття*, або *присутність*, або *самодостатність*) є певним людським досвідом, людським переживанням, звичайним у природі людини. Ця реальність, очищуючи, «протверезуючи», оновлює людину. Своєю силою вона, перетрансформовуючи людину, народжує її заново. Але це «друге народження» (і в містицизмі, і поза містицизмом) – народження вже не біологічної, а соціальної людини, єдиної і цілісної

особистості, самовизначеної, самостійної, з генеральним прагненням і відмиранням дрібних, неціннісних устремлінь. Це – значні зміни. Вони відбуваються постійно при самоствердженні. Значні перетрансформації людині необхідні, адже сучасна людина повинна встигати змінюватися за сучасним швидкопливним світом. Однак цього не дає накопичення застарілих настанов душевного світу людини. Віджиле в людині важко звільняє її для нового творчого життя. Застарілі комплекси мислення не дають оновлюватися людині, а відтак і змінюватися разом із мінливим світом, дивуватися новому, бачити в ньому новизну. Але час, що швидко змінюється, потребує швидкої зміни людини й вчасного прийняття всього нового. А якщо ні, то поведінка людини може виявитися неадекватною постійно виникаючим змінам. Зміни, притаманні прискореним змінам середовища, потребують від людини очисних процедур процесу самоздивування при самодостатності, яка, звичайно, оновлює світ людського духу. І для цього не обов'язкова штучність містичної практики, такої багатоліткої, для пошуку свого в умовах постмодерну.

Люди можуть спеціально інспірувати порушення традицій і заборон, як це відбувається при карнавалізації [Див.: Бахтин М.М. Литературно-критические статьи.- М., 1986.- С. 1–543; Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества.- М., 1979.- С. 424] або містицизмі, що має магичну ритуалістику. Але це може відбуватися спонтанно, як у випадку виникнення стану самодостатності. Проте тоді людина «ціпеніє», змінюється, «народжується заново», оновлюється, але водночас вона цих традицій і заборон не порушує. Нею переживаються порушення цих заборон і норм внутрішньо. Тобто переборювання меж і переступання через межі й норми відбувається як вихід за межі повсякденного психічного стану. Однак це служить поштовхом для перегляду соціальних норм і традицій. Це – одна із причин появи нових форм містицизму, нових традицій у містицизмі, що робить цей процес історично закономірним, оскільки подібні стани – у природі людини. На історичну закономірність вказує постмодернізм, коли розкривається наявність у людини наркотичних і алкогольних ефектів (прозрінь) без використання відповідних речовин [Див.: Делез Ж. Логика смысла.- М., 1995.- С. 195], коли цих ефектів не можна досягти свідомо [Див.: Батай Ж. Тексты // Фокин. Философ вне себя. Жорж Батай.- СПб., 2002.- С. 284]. Це розкриває природну необхідність і закономірність виникнення самодостатніх прозрінь, їх цінність, яка зберігається в неомістицизмі ХХ століття. Для прояснення питань, пов'язаних з досвідом самодостатності в містицизмі, важливі розробки постмодерністської філософії, зокрема термінів «трансгресія», «суверенність», «межа» у зв'язку з пасивністю

[Див.: Бланшо М. Пространство литературы.- М., 2002.- С. 267], з екстазом і апофатичною теологією [Див.: Деррида Ж. Оставь это имя (Постскрипум). Как избежать разговора: денегации // Гурко Е. Деконструкция: тексты и интерпретация.- Мн., 2001.- С. 251–281; Деррида Ж. Письмо и различие.- М., 2002.- С. 415–426], з питаннями про самопізнання, незалежність [Див.: Батай Ж. Теория религии. Литература зла.- Мн., 2002.- С. 107–109]. Ці розробки є спадщиною в історії філософського містицизму, де «турія» давнього Сходу і «автаркія» Античності змінилися «апофатичною теологією» Середньовіччя, яка, у свою чергу, утвердила «трансцендентне» у новий та новітній часи, яке змінилося «нумінозним» у модернізмі ХХ століття і «трансгресивним» у постмодернізмі другої половини ХХ століття. При цьому постмодерн з тенденцією прийняття різноманітності релігійно-містичних культур зберігає і різноманітність провокуючих факторів, серед яких людина може знайти такі, які викликають стани, найбільш близькі до самодостатніх. За такого становища виникає можливість наблизити терміни метафізичного характеру (турія, автаркія, апофатична теологія, трансцендентне, нумізієне, трансгресивне) до реального життя.

На закінчення статті зауважимо, що у філософії постмодернізму зріла людина стає самостійною і набуває індивідуального самопізнання, яке починається з «досвіду неможливого» (М.Бланшо). Цей досвід пов'язаний з формуванням суверенності особистості, з процесом трансгресії. Трансгресивний досвід включає досвід самодостатності як окремих випадків. Він супроводжується відчуттям того, що людина перевершує мету, встановлену іншими людьми, розширює межі особистості, які починають не збігатися з межами культурних традицій, з тим, що нав'язане особистості соціумом. Характеристики самодостатності особистості можуть виступати як протилежність колективу, колективній нормі (індивідуалізація К. Г. Юнга). Соціум часто не дає можливості сприймати світ таким, яким він є, пригнічує внутрішню свободу, нав'язуючи свої соціальні настанови, створюючи основу для відчуття неповноцінності (недостатності). Але, з іншого боку, самодостатня особистість не може зовсім не враховувати іншу людину (соціум). З цим пов'язана проблема норми й патології при появі крайностей, де релігійний екстаз може бути болісним. Відомо, що релігійний екстаз, як трансгресивний вихід суб'єкта за межі психічної «норми», у деяких випадках є безумством, що досліджено основоположниками постмодерністської філософії (М.Фуко, Ж.Делез, Ф.Гваттарі) та дослідниками цього філософського напрямку (М.Можейко, А.Грицанов).

Самодостатність як складова релігійного досвіду – це екстатичне прозріння в присутності ясної свідомості, оскільки людина, переживаючи його, не втрачає пильності. Пильність вказує на те, що людина у своєму автономному світі враховує існування іншої людини, соціуму. Це відбувається, незважаючи на те, що переживання самодостатності має трансгресивну стратегію виходу за межі соціальності

Трансгресія відіграє певну роль у створенні нової індивідуальності, що зрештою руйнівню впливає на релігійні догмати. Це стосується й самодостатності як окремого випадку трансгресії. Досвід самодостатності фіксує значущі етапи в людському житті, етапи когнітивного розвитку особистості, пов'язані із значною трансформацією змісту самої особистості. Ця трансформація відкриває додаткові можливості вибору, очищуючи особистість від застарілого, у тому числі від застарілого в релігійній догмі. Такі тенденції розуміння трансгресії, суверенності, а також самодостатності утверджуються в кінці ХХ століття в постмодернізмі й поділяються теологією неомістицизму постнетейстичного характеру, рефлексуючого на нових проблемах, пов'язаних з необхідністю постійних змін у людині й відтісненням віджилих традицій релігійної культури.

О.Предко* (м. Київ)

ВІРА ЯК РЕЛІГІЙНИЙ ФЕНОМЕН**

Однією з нагальних проблем сучасного суспільства є проблема пошуку духовних орієнтирів, що породжує гостру потребу у формуванні нової парадигми світосприйняття. Адже людина, перебуваючи в самопізнанні та самотворенні, шукає все нових і нових можливостей реалізувати свої сутнісні сили, прагне виконати своє життєве призначення і тим самим здійснити процес самоствердження та самовиповнення. У цьому дійстві задіяні всі сутнісні сили людини і, зокрема, такий її феномен як релігійна віра, завдяки якій людина не лише переживає своє «Я», а й прагне вийти за його межі.

На сьогодні в релігієзнавчій літературі феномен релігійної віри все ж залишається малодослідженою проблемою. Загалом, релігійна віра

* Предко О.І. – кандидат філософських наук, доцент кафедри релігієзнавства Київського Національного університету імені Тараса Шевченка.

** © Предко О.І., 2005